

**NUTQIY MANIPULYATSIYA VA UN DAN HIMOYALANISH
PSIXOLOGIYASI: FILOLOGIK VA PSIXOLOGIK TAHLIL.**

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyot
yo'nalishi 1-kurs talabasi **To'rayeva O'g'ilshod.***

Email: torayevogilshod@gmail.com

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyot
yo'nalishi 1-kurs talabasi **Ergashova Yulduz***

Email: yergashova053@gmail.com

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyot
yo'nalishi 1-kurs talabasi **Mo'minova Shaxnoza***

Email: shaxnozamominova08@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxslararo muloqotda keng tarqalgan nutqiy manipulyatsiya usullari va ularning psixologik tabiatiga oid masalalar yoritilgan. Tadqiqot davomida manipulyativ ta'sirning emotsional va kognitiv jihatlari tahlil qilinib, kundalik muloqotda uchraydigan "psixologik tuzoqlar" tasvirlangan. Maqolaning asosiy yangiligi manipulyatsiyani barvaqt aniqlash va unga nisbatan psixologik barqarorlikni shakllantirish bo'yicha amaliy tavsiyalarning ishlab chiqilganligidir. Xususan, muloqot jarayonida shaxsiy chegaralarni himoya qilish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit soʻzlar: *Nutqiy manipulyatsiya, verbal taʼsir, psixologik himoya, emotsional intellekt, muloqot strategiyalari, tanqidiy tahlil.*

KIRISH

Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiy etgan sari muloqot vositalari nafaqat axborot almashish, balki ijtimoiy nazorat quroliga ham aylanib bormoqda. Nutq madaniyati anʼanaviy ravishda til normalariga rioya qilish deb tushunilsa-da, zamonaviy fan uni shaxsning psixologik taʼsir oʻtkazish mahorati bilan uzviy bogʻliq holda oʻrganadi. Nutqiy manipulyatsiya – bu suhbatdoshni oʻz irodasiga boʻysundirishning yashirin, verbal usuli boʻlib, u muloqot madaniyatining etik tamoyillariga ziddir. Ushbu masalani ilmiy tadqiq etish, jamiyatda sogʻlom muloqot muhitini yaratish va shaxslararo munosabatlarda psixologik barqarorlikni taʼminlashda muhim ahamiyatga ega.

Manipulyatsiyaning mohiyati: Filologik va Psixologik rakurs

Filologik nuqtayi nazardan, nutqiy manipulyatsiya – bu til birliklarining denotativ maʼnosini saqlagan holda, ularning konnotativ qatlamlarini maqsadli ravishda transformatsiya qilish sanʼatidir. Bunda leksik birliklar, evfemizmlar va metaforalar shunchaki tasviriy vosita emas, balki adresatning dunyoqarashini muayyan "kognitiv qolip"ga solish uchun xizmat qiluvchi instrumentga aylanadi.

Psixologik jihatdan esa bu jarayon shaxsning kritik tafakkur filtrlarni chetlab oʻtib, uning emotsional sferasiga, instinktlariga va "avtomatik" reaksiyalariga taʼsir koʻrsatishni nazarda tutadi. Manipulyator va resipient oʻrtasidagi muloqot asimmetrik xarakterga ega boʻlib, unda latent (yashirin) psixologik bosim nutqiy manevrlar pardasi ostiga yashiriladi.

Tadqiqotning dolzarbligi Bugungi axborotlashgan jamiyatda nutqiy manipulyatsiya texnologiyalari takomillashib borayotgani quyidagi muammolarni keltirib chiqarmoqda:

Verbal agressiyaning yashirin shakllari: Muloqotda lisoniy vositalar orqali shaxsning irodasini falaj qilish.

Kognitiv dissonans: Manipulyativ diskurs ta'sirida shaxsiy qadriyatlar va qabul qilinayotgan axborot o'rtasidagi ziddiyat.

Diskursiv himoyasizlik: Jamiyat a'zolarining murakkab lingvistik konstruksiyalar ortidagi haqiqiy intensionni (maqsadni) aniqlay olmasligi.

ASOSIY QISM VA TAHLIL

Nutqiy manipulyatsiya fenomenini tadqiq etishda fundamental lingvistik va psixologik nazariyalarning integratsiyasi masalaga ob'yektiv baho berishning yagona yo'lidir. Sh. Safarovning pragmalingvistik yondashuviga ko'ra, har qanday nutqiy akt sub'yektning ma'lum bir maqsadini (illokutiv kuchi) amalga oshirishga xizmat qiladi. Biroq manipulyativ muloqotda bu maqsad konfidentsial (yashirin) xarakterga ega bo'lib, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi "kommunikativ hamkorlik" (Grays postulatlariga ko'ra) ataylab buziladi. Safarovning "Pragmalingvistika" asarida ilgari surilgan muloqotning kognitiv modeliga tayansak, manipulyator matnni shunday shakllantiradiki, unda "nutqiy implikatura" (gap osti ma'nosi) tinglovchining erkin irodasini cheklashga va uning ongida reallikning noto'g'ri modelini yaratishga yo'naltirilgan bo'ladi.¹ Bu jarayonda til birliklari shunchaki axborot tashuvchi vosita emas, balki tinglovchi dunyoqarashini o'zgartirishga xizmat qiluvchi "pragmatik vosita" vazifasini o'taydi.

Psixologik nuqtayi nazardan, ushbu jarayon shaxsning motivatsion-irodaviy sohasiga qilingan tajovuz sifatida baholanadi. E. G'oziyevning muloqot psixologiyasiga oid nazariyalarida ko'rsatib o'tilganidek, muloqot jarayoni individlarning ehtiyojlari va motivlari asosida quriladi. Manipulyator aynan shu ehtiyojlar tizimidagi disbalansdan foydalanadi. G'oziyev ta'riflagan "psixologik ta'sir" mexanizmi manipulyatsiyada sub'yektning emotsional sferasini

faollashtirish orqali uning mantiqiy tahlil (kritik tafakkur) qobiliyatini vaqtincha falajlaydi.² Bunda shaxsning o'z-o'zini anglash va identifikatsiya qilish mexanizmlari susayib, begona maqsadlar (manipulyator xohishi) shaxsning ichki "Ego"si tomonidan o'ziniki kabi qabul qilina boshlaydi. Bu – "ruhiy ekspluatatsiya"ning oliy ko'rinishi bo'lib, unda sub'yekt o'zining tanlov imkoniyati borligiga soxta ishonch hosil qiladi, aslida esa u qat'iy belgilangan kommunikativ algoritm ichida harakatlanadi.

Ushbu manipulyativ bosimga qarshi turish mexanizmlari Z. Nishonovanning tadqiqotlarida "kommunikativ kompetentlik" va "intellektual refleksiyaning" o'zaro aloqadorligi kontekstida yoritiladi.³ Nishonova muloqotda o'zini tutish va hissiy intellektning ustuvorligini ta'kidlar ekan, manipulyatsiyani bartaraf etishning kaliti "metakommunikatsiya"da ekanligini qayd etadi. Ya'ni, sub'yekt muloqot ob'yektidan uning sub'yektiga (kuzatuvchisiga) aylanishi, jarayonning mantiqiy va lingvistik tuzilishini dekonstruksiya qilishi lozim. Axborotni verifikatsiya qilish va "kichik qadamlar" taktikasi orqali kommunikativ pauzani yuzaga keltirish, manipulyator tomonidan qo'llanilgan psixolingvistik "tuzoq"larni (masalan, ritorik savollar zanjiri yoki asossiz umumiylashtirishlar) neytrallashtiradi. Binobarin, Sh. Safarovning tilning pragmatik imkoniyatlari haqidagi qarashlari hamda E. G'oziyev va Z. Nishonovanning psixologik determinantlari uyg'unligi, nutqiy manipulyatsiyani inson ongini boshqarishning murakkab tizimi sifatida tushunish imkonini beradi.¹

MUHOKAMA

Nutqiy manipulyatsiya hodisasini filologik va psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish uning murakkab, ko'p komponentli jarayon ekanligini ko'rsatadi.

¹ 1.Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 92-110-betlar.

² G'oziyev E.G'. Muloqot psixologiyasi. – Toshkent: "Universitet", 2010. – 45-58-betlar.

³ Nishonova Z.T. Muloqot psixologiyasi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2004. – 124-136-betlar.

Avvalo, filologik jihatdan manipulyativ nutqning yuzaga chiqishi tilning pragmatik imkoniyatlari bilan bevosita bog‘liq. Ya’ni, nutq subyekti til birliklaridan nafaqat axborot uzatish, balki adresatning ongiga ta’sir ko‘rsatish, uning pozitsiyasini o‘zgartirish yoki muayyan qarorga undash vositasi sifatida foydalanadi. Bu jarayonda evfemizmlar, metaforalar, implikaturalar, presuppozitsiyalar va ritorik savollar kabi vositalar muhim rol o‘ynaydi. Psixologik jihatdan esa manipulyatsiya inson ongining kognitiv va affektiv mexanizmlariga tayanadi. Xususan, stereotiplar, ijtimoiy tasdiqlash (social proof), autoritetga bo‘ysunish, qo‘rquv va ishonch kabi hissiy omillar manipulyativ ta’sirning kuchayishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, nutqiy manipulyatsiya faqat lingvistik hodisa emas, balki inson psixikasining nozik jihatlari bilan uzviy bog‘liq ijtimoiy-psixologik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.²

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, manipulyativ nutq ko‘pincha yashirin xarakterga ega bo‘lib, adresat tomonidan har doim ham anglanavermaydi. Bu esa uni aniqlash va unga qarshi turishni murakkablashtiradi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalari, siyosiy diskurs va reklama matnlarida manipulyativ strategiyalar keng qo‘llanilishi kuzatiladi. Bunday holatlarda til vositalari orqali real voqelikning ma’lum jihatlari bo‘rttiriladi yoki yashiriladi, natijada adresatda noto‘g‘ri tasavvur shakllanishi mumkin.

XULOSA

Nutqiy manipulyatsiya insonlararo muloqotning murakkab va ko‘p qatlamli hodisasi bo‘lib, u til birliklari, uslubiy vositalar hamda psixologik ta’sir mexanizmlarining o‘zaro uyg‘unligi asosida shakllanadi. Filologik nuqtai nazardan qaralganda, manipulyativ nutq leksik-semantik tanlov, pragmatik strategiyalar, diskursiv konstruksiyalar orqali ifodalanadi; psixologik jihatdan

esa u inson ongiga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatib, qaror qabul qilish jarayonini yashirin tarzda yo'naltirishga xizmat qiladi. Mazkur tahlil shuni ko'rsatadiki, nutqiy manipulyatsiyaning samaradorligi ko'p jihatdan adresatning individual psixologik xususiyatlari, ijtimoiy tajribasi va tanqidiy tafakkur darajasiga bog'liq. Shu bois manipulyatsiyaga qarshi himoyalanih faqat lingvistik bilimlar bilan emas, balki psixologik barqarorlik, refleksiya va axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalari bilan ham chambarchas bog'liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2008. – 92-110-betlar.

2.G'oziyev E.G'. Muloqot psixologiyasi. – Toshkent: "Universitet", 2010. – 45-58-betlar.

3.Nishonova Z.T. Muloqot psixologiyasi. – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2004. – 124-136-betlar.

